

DİVAN EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Ottoman Literature Studies

ULUSLARARASI HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ

Sayı 29, İstanbul 2022, 1289-1300

TÜRKÇE SÖZ DİZİMİNDE DENK / EŞ DEĞERLİ YAPILAR

Hatice Tören

Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, (htoren@istanbul.edu.tr),
ORCID: 0000-0002-7509-6444/ **Prof. Dr., Istanbul University Faculty of Letters, Department of Turkish
Language and Literature**

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 07.09.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 03.10.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2022

Yayın Sezonu: Güz

Atıf/Citation

Tören, Hatice (2022), "Türkçe Söz Diziminde Denk / Eş Değerli Yapılar", Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 29, 1289-1300.

Tören, Hatice (2022), "Corresponding And Equivalent Structures In Turkish Syntax", Journal of Ottoman Literature Studies, 29, 1289-1300.

*Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.*

Bu makale, Yeditepe Üniversitesi'nde 3-4 Mayıs 2018 tarihlerinde düzenlenen *Dr. C. Eralp Alışık 1.Türk Dili ve Kültürü Okumaları Sempozyumu*'nda sözlü sunumu yapılan bildiriden hareketle hazırlanmıştır.

Türkçe Söz Diziminde Denk / Eş Değerli Yapılar

Özet

Bu çalışmada Türkçede denk (correspond) / eşdeğerli (equivalent) yapılar ele alınmıştır. Söz diziminde eş zamanlı süreçte birbirinin yerine kullanılabilen ve art zamanlı süreçte ise birinin yerini alan yapılar üzerinde durulmuştur. Denklik (correspondence) ortak bir ana dilden doğmuş diller veya uzun süreli komşu diller arasında bir sesbirim veya bir biçimbirimin bir başka sesbirime veya biçimbirime karşılık gelmesi şeklinde tanımlanır. Denklik genellikle diller arasındaki karşılaştırmalı çalışmaların bir konusudur. Ancak bir dilin lehçe ve şivelerinde ortaya çıkan düzenli ses değişimleri de denklik sayılabilir, çünkü bu seslerin anlam ayırıcı nitelikleri yoktur.

Birbirinin yerine aynı işlev ve anlamda kullanılabilen eş anlamlı sözcükler, söz öbekleri ve cümleler birbirleriyle eş değerlidir. Sözcükte ve söz diziminde eş değerlilik konusu eş zamanlı ve art zamanlı yöntemlerle incelenir. Bu makalede Türkçede söz diziminde görülen eş değerli yapıların bir kısmı ele alınmış ve bunların ortaya çıkış sebepleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Makalede Türkçenin tarihî dönemlerine ait eserlerden çeşitli örnekler verilmiştir. Makaledeki örnekler bu dönemlere ait bütün yapıları kapsamıyor olsa da kavrama genel bir bakış açısı kazandırmak itibarıyla yeterli görülmüştür.

Cümlede eşdeğerlik üzerine yapılacak kapsamlı araştırmalar Türkoloji çalışmalarına ve yabancılara Türkçe öğretimi alanına değerli katkılar verebilir.

Anahtar Kelimeler: Denklik, Eş değerlilik, Söz Dizimi, Türk Dili.

Corresponding And Equivalent Structures In Turkish Syntax

Abstract

This article discusses corresponding and equivalent structures in Turkish. The focus of the article is discussing, considering syntax, structures that are interchangeably used in simultaneous time as well as structures that can serve as substituted diachronic time. Correspondance in linguistics can be defined as using phonem or morfem structures interchangeably between languages that have shared primitive languages or languages that have neighborhood relations for long period of time. Correspondance generally defined between different languages. However, the sub-categories within a language can also contain correspondance relations. These relations can be analyzed between phonetic (sound) changes within different dialect and accents in a language. The reason for this is that these phonemes are not distinctive.

The words, word groups and sentences that can interchangeably used as same function and meaning are defined as equivalent. Equivalence analyzed in word and syntax with simultaneous time method and diachronic time method. This article discusses some equivalent structures in Turkish and work on identifying how these structures were formed. Examples from different historical periods of Turkish used in analysis in this article. The full extend of these structures are not covered in the scope of this article but a general understanding of the concept is aimed. Significant results can be achieved in the field of Turkology and "Teaching Turkish to Foreigners" by investigating more on "the equivalence in sentence".

Keywords: Corresponding, equivalent, syntax, Turkish.

Giriş

Bu çalışmada Türkçede denk yapılar ele alınmış, söz diziminde eş zamanlı süreçte birbirinin yerine kullanılabilen ve art zamanlı süreçte ise birinin yerini alan yapılar üzerinde durulmuştur.

Denklik (correspondence) genel olarak ortak bir ana dilden doğmuş diller arasında veya uzun süreli komşuluk yaşamış diller arasında söz konusu bir kavram olarak değerlendirilmekte; bir sesin, bir biçimin veya bir yapının diğer dildeki bir başka ses, biçim veya bir yapıya karşılık oluşudur.¹ Diller arasında yapılan karşılaştırmalı araştırmalarda tespit edilen düzenli ses denklikleri akrabalık için dilbilimsel bir ölçüt kabul edilir. Akra diller arasındaki ses, biçimbirim ve sözcük denklikleri olduğu gibi bir dilin lehçe, şive ve ağızlarında da bu denkliklerin bulunduğu söz edilebilir.

Bir dildeki aslı sesler o dilin lehçe, şive ve ağızlarında düzenli ses değişimleri ile ikincil / dal seslere dönüşür. Lehçe, şive ve ağız tasniflerinde ölçüt kabul edilen bu ses değişiklikleriyle ortaya çıkan ikincil seslerin anlam veya işlev ayırıcı bir karakterleri yoktur, dolayısıyla bu sesler arasında bir denklik vardır.

Türkçede eş zamanlı ve art zamanlı incelemelerde tespit edilen işlevleri aynı biçim birimleri de birbirine denk biçim birimler kabul etmek gerekir. Bir ekin lehçe, şive ve ağızlardaki fonetik denkliklerinden kaynaklanan görünümüleri veya aynı işlevle bir ekin yerini alan yeni ekler denk biçim birimlerdir. Alıntı biçim birimlerin kullanım sahasına girmesiyle ortaya çıkan şekillerin de birbirleriyle denk oldukları söylenebilir: *Siyasî – siyasal, hisler – hissiyyât* gibi. Osmanlı Türkçesinde +IAr çokluk eki ile Arapça çokluk kalıplarının, +II sıfat ekiyle sıfat-ı müşebbehe kalıplarının da bir dereceye kadar denk oldukları düşünülebilir: *ruhlar – ervah, lezzetli – lezîz*. Ama bu sözleri biçim birimlerde değil, sözcükte denklik saymak gerekir.

Birbirinin yerini alan veya birbirinin yerine kullanılabilen sözcüklerin de anlamca denk olduklarından bahsedilebilir. Yine akra dillerde temel söz varlığında denklik de aranan ölçütler arasındadır. “Janhunen (2012), karşılaştırmalı çalışmalar için, geriye giderek, temel söz varlığı ve ses denkliklerinin biçimbilgisel paralelliklerden çok daha güvenilir ölçütler olduğunu savunur.”² Bir dilin art zamanlı yöntemle tespit edilen ve önceki kelimenin yerine geçen sözleri de birbirlerine anlamca denk/eş değerli kelimeler olarak kabul edilebilir: *orun / yer, id- / göndermek – yollamak, yud / yiye / koku* gibi. Bu kullanılışlar için anlamca tam bir eş anlamlılıktan bahsedilebilir. “Aynı kavram alanından, yakın kavramların temsilcisi kimi öğeler genellikle uzun bir süre içinde ve doğal olan anlam olayları sonucunda anlamca eş değerli duruma gelebilmektedir. *Göndermek* ve *yollamak* öğelerinin Türkiye Türkçesinde ve ona yakın kimi lehçelerde bugün “tam eş anlamlı” duruma gelmiş olmaları bunun tanığıdır.”³ Bu durum, bir kelimenin çeşitli sebeplerle alıntı sözlerle birlikte kullanılmasından kaynaklanan eş anlamlı kelimelerde art zamanlı ve eş zamanlı süreçte de izlenebilir. Bu kelimelerde özellikle temel veya terim anlamlarıyla kullanıldıklarında bir eş değerlilik söz konusudur: *ay / kamer / mah, ad / isim, dil / lisan, kompleks / karmaşık; vokal / ünlü, malar / sitma* gibi. Eş anlamlı kabul edilen bu tarz kelimeler birbirlerinin yerine kullanılırlar ancak bütün eş anlamlı sözler arasında denklik yoktur. Zaten dillerde genel olarak tam bir eş anlamlılıktan, kelimelerin anlamca tamamen örtüştüğünden söz edilemez. “Eş anlamlı ya da anlamdaş dediğimiz öğeler (İng. synonyms, Fr. synonymes, Alm. Synonym Wörter), adları her ne kadar eş anlamlı ise de birbirinin tam eşi anlamına gelmezler. Her dilde görülen eş anlamlılar arasında kimi zaman

¹ Günay KARAĞAÇ, Dilbilimi Terimleri Sözlüğü, TDK Yay, Ankara 2013, s. 269.

² Gülhan ÖZ AÇIK, Dil Akrabalığı ve Altay Dillerinin Akrabalığı Araştırmaları Hakkında Bir Değerlendirme, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara, 2017, s. 85. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

³ Doğan AKSAN *Eşanlamlılık Sorunu ve Türk Yazı Dilinin Eskiliğinin Saptanmasında Eşanlamlardan Yararlanma*, Türkoloji Dergisi c.6, sayı 1, Ankara 1974, s. 3.

oldukça büyük, kimi zaman pek küçük anlam farkları vardır.”⁴ Eş anlamlı kabul edilen sözler, dizge ve bağlam içerisinde her zaman birbirinin yerine kullanılamaz, denklik için bu kelimelerin birbirinin yerine aynı işlev ve anlamla kullanır olması ölçütü aranmalıdır.

SÖZ DİZİMİNDE DENKLİK/ EŞ DEĞERLİLİK

Söz diziminde anlamca aynı yapıların, bazı söz öbekleri ve cümle kalıpları halinde birbirinin yerine kullanıldığını görülür. Bu söyleyiş biçimleri de bir bakıma birbirlerine denktirler, ama bu denklik ses ve şekil birimlerdeki denklikle aynı dairede sayılmaz. Söz varlığında ve söz diziminde birbirinin yerine kullanılan kelime ve ifadeler eş değerlidir. “Eş değerlilik (equivalence): Dil birimlerinin kendi aralarında gösterdikleri anlam ve görev aynılığı, eş değerliliğidir. Eş değerliliği, 1. Sözcükte eş değerlilik (krş. eş anlamlılık) ve 2. Söz diziminde eş değerlilik (krş. yüzey yapı) olarak görmek gerekir.”⁵

- Art zamanlı eş değerli yapılar: Daha çok yeni söyleyiş biçimlerinin, eski yapının yerini almasıyla ortaya çıkarlar.
- Sayı grupları veya bağlama grupları ile ifade edilen sayı sözleri, Türkçede farklı söyleyiş biçimleriyle karşılanmıştır. “Onluk sayı tabanının kullanıldığı Eski Türkçede ise birleşik sayılarda üç farklı sayı sistemi görülmektedir. Bunlardan ilki Eski Türkçenin yazıtlar döneminde ve Eski Uygurca döneminde 10 ile 100 arasındaki birleşik sayıların ifade edilmesinde kullanılan üst onluk sistemidir. Bu sistemde önce birler basamağı, ardından onlar basamağındaki sayının bir üst onluğu söylenir ve söz konusu birleşik sayı elde edilir.”⁶

Kamağı beş otuz süledimiz, üç yegirmi süyüşdümüz KT/D18 /*Toplam yirmi beş (kez) sefer ettik, on üç (kez) savaştık.*

üç yüz taķı sekiz altmış TT, VII, 9. 12-13 / *üç yüz elli sekiz*

... kırk artukı yēti yolu sülemiş KT/D15 / *... kırk yedi kez sefer etmiş.*

üç miñ sekiz artukı yētmış... Mait. 84/16 / *üç bin yetmiş sekiz...*

sekizer otuz uruñutlarımız... AY/401/3-10 / *yirmi sekizer yirmi sekizer komutanımız...*

- Büyük sayıların karşılanmasında da yer alan *sansız tümen*, yerini BT’de *sayısız / on binlerce* ifadesine bırakmıştır:
bu yirtinçüde sansız tümen tınlığlar emgenser... Kuanşi, 9-10 / *Bu yeryüzünde sayısız canlılar eziyet çekse...*
- *Yıl - ay - gün* sırasıyla ve isim tamlamasıyla ifade edilen tarih söyleme yapısı da yerini alıntı bir biçime bırakmıştır:

taķıñu yıl törtünç ay sekiz yañıñıa T. II. D.373 / *Tavuk yılı, dördüncü ayın, sekizinde*

⁴ Doğan AKSAN age., s. 1.

⁵ Günay KARAAĞAÇ, age., s. 375.

⁶ Arda KARADAVUT, *Eski Türkçede Sayılar: Yapısal ve Anlamsal Bir Yaklaşım*, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020, s. 27.

tārīh sekiz yüz kırk üç yılda, koy yıl, muharrem ayınınḡ törti KB, s. 184 / *tarih sekiz yüz kırk üç yılı, koyun yılı, muharrem ayının dördü*

Bin dokuz yüz yirminin yirmi üç Nisan gününde /Yirmi üç Nisan bin dokuz yüz yirmide

- Seslenme ifadesi taşıyan sözlerin ve bazı zarfların eş değerli söyleniş biçimlerinin kullanılması:

isim +seslenme unsuru	ünlem grubu (ey + isim) ~ kelime vurgusunun başa alınması
<i>İḡimā sığnur miz saḡa ...</i> Ku.T 153v/6.	<i>Rabbim!</i> Sana sığınırız.
<i>Şariputri-ya ...</i> AY 81/14	<i>Ey Şariputri</i>
<i>Tözün t(e)ngri kızıya ...</i> AY 374/18.	<i>Ey Asil Tanrı kızı</i>

kaçan ... fiil-DIKta	-DıġI zaman, - DIKlArIndA
<i>kaçan anda tḡdüktā ...</i> AY 619/10	Oraya <i>geldiklerinde / geldikleri zaman...</i>
<i>Kaçan açtımız erse olardin kını... Ku.T. 36/58al.</i>	Biz onlardan azabı <i>kaldırınca...</i>
<i>Kaçan bakup görürler bunlar anı</i> <i>Ah idüben kamunuñ göynür cânı</i> YZ, 72	Bunlar bakıp onu <i>görünce</i> ah ederek herkesin canı yanar.

çün, çünkü, çünkim ... fiil	-IncA, -DıġI zaman, -DİġIndA -DİġI için, madem, madem ki
<i>Çün seher oldu, ol canavarı girü âzâd eyledi.</i> S II, 138	<i>Seher olunca, o canavarı tekrar azat etti.</i> <i>Seher olduğu zaman, o canavarı tekrar azat etti.</i> <i>Seher olduğunda, o canavarı tekrar azat etti.</i> <i>Ne zaman ki seher oldu, o canavarı tekrar azat etti.</i>
<i>Çün işittiler münâfiklar anı</i> <i>Her birinüñ gövdeden gitti canı</i> MT, 9	<i>Münafıklar onu işitince, her birinin gövdesinden canı gitti.</i>

<i>Çünkü bu sözi iblîs işitdi, şâz oldu... KE, 129</i>	<i>İblis bu sözü işitince şad oldu...</i>
<i>Çünkü bunlar işideler ol adı Arturalar ağlamayı feryadı YZ, 52</i>	<i>Bunlar o adı işitince, ağlamayı feryadı artırırlar.</i>
<i>çü kamuñuz uslusız u bilgili size oğlumu şâh ideröen bugün SN 225</i>	<i>Madem hepiniz uslu ve bilgelisiniz size oğlumu bugün şah ederim. Hepiniz uslu ve bilgili olduğunuz için size oğlumu bugün şah ederim.</i>

- Aynı anlama karşılık gelen deyim, atasözü, selamlama, uğurlama, dua, beddua gibi kalıp sözlerin ortaya çıkması:

<p>Kınğır közüün bak-: Yan gözle bakmak, kızgın gözle bakma.</p> <p><i>Eren alrı okuştılar</i></p> <p><i>Kınğır közüün bakıştılar</i></p> <p><i>Kamuğ tolmun tokuştılar</i></p> <p><i>Kılıç kınka küçün sıgdt DLT I. s. 183</i></p> <p>Yiğitler birbirlerini çağırdılar, kızgın gözle bakıştılar, bütün silahlarla vuruştular, öyle ki üzerlerinde kuruyan kanın çokluğu dolayısıyla kılıç kına zor sıgdı.</p>
<p>İşiğ ewir-, çevir-: İşi evirip çevirmek. Bir işin üstesinden gelmek</p> <p><i>Bu er işiğ ewirgen çevirgen DLT I. s. 157</i></p> <p>Bu adam her zaman işlerini evirir, çevirir. İşlerinin üstesinden gelir.</p>
<p>göze çarpmak: Dikkati üzerine çekmek. GTS</p> <p><i>Evin nizamında Türk kadınlarının vakur zarafeti göze çarpar. - O. S. Orhon.</i></p>
<p>An iti, kap sopayı ~ İti an, taşı eline al (çomağı hazırla): Saldırgan biriyle karşılaşması olasılığı bulunan kimse kavgaya hazır olmalıdır.</p>

- Türkiye Türkçesinde eş zamanlı süreçte birlikte kullanılan, eş değerli farklı ifade biçimleri:

fiil-mAk üzere	fiil-DI + fiil-AcAK	neredeyse + fiil-Geniş zaman
<i>gelmek üzere</i>	<i>geldi gelecek</i>	<i>Neredeyse gelir.</i>
<i>uyumak üzere</i>	<i>uyudu uyuyacak</i>	

zaman ismi+LArI	her + zaman ismi
<i>sabahları</i>	<i>her sabah</i>
<i>akşamları</i>	<i>her akşam</i>
<i>geceleeri</i>	<i>her gece</i>

isnat grubu	Sıfat tamlaması+II
<i>boyu uzun / boyu uzun [olan]</i>	<i>uzun boylu</i>
<i>sözü doğru / sözü doğru [olan]</i>	<i>doğru sözlü</i>

Kuvvetlendirme işlevli belirli isim tamlaması	ikileme	sıfat tamlaması
<i>cimrinin cimrisi</i>	<i>cimri mi cimri</i>	<i>çok cimri</i>
<i>kötünün kötüsü</i>	<i>kötü mü kötü</i>	<i>çok kötü</i>

isim +mtrak	Sıfat-fiil grubu	Sıfat tamlaması (biraz +isim)
isim +msI		
<i>ekşimtrak /ekşimsi</i>	<i>[tadı] ekşiye çalan / ekşiyi andıran</i>	<i>biraz ekşi</i>

datif hâlinde zamir	ilgi halinde zamir + için
<i>sana</i>	<i>senin için</i>

isim+nipbet i'si /isim-sAl /	isim + son çekim edatı
<i>siyasî /siyasal</i>	<i>siyasetle ilgili / siyasete dair</i>

eşitlik hâlinde zamir	datif halinde zamir + edat	cümle kalıbıyla
<i>bence</i>	<i>bana göre / bana kalırsa</i>	<i>bana öyle geliyor ki</i>

eşitlik hâlinde zamir	yalın halinde zamir + kadar
<i>bunca</i>	<i>bu kadar</i>

zaman/miktar ismi+ DİR	edat grubu
<i>çoktandır</i>	<i>çok zamandan beri</i>

+DİR ekinin kuvvetlendirme / ihtimal işlevi ile kullanılması (Geçmişte süreklilik)	kuvvetlendirme/alışkanlık / ihtimal ifadesi taşıyan zarfların kullanılması (her zaman / hep / daima / kesinlikle / mutlaka; sanırım / umarım / bence /bana kalırsa / inşallah...)
<i>Onun eksikliğini hissetmişimdir.</i>	<i>Her zaman onun eksikliğini hissettim.</i>

isim+DAn isim+A	isim + fiil-DıkÇA
<i>günden güne</i>	<i>gün geçtikçe</i>

isim-II + isim-II	isim + ve + isim
<i>tengrili yirli</i>	<i>gök ve yer</i>
<i>yirli suolu</i>	<i>yer ve su</i>

fiil-p dur-	süreklilik gösteren zarf şekilleri
<i>Dün hiçbir şey yapmadım, gezip durdum.</i>	<i>Dün hiçbir şey yapmadım, sürekli /hep / durmadan gezdim.</i>

Soru ekinin zaman işleviyle kullanılması	-DığI zaman ~ -DığIndA ~ -IncA
<i>Geldin mi konuşuruz.</i>	<i>GeldiĖin zaman /geldiĖinde / gelince konuşuruz.</i>

- Bir eylemin gerçekleşmesine, bir eylemin yapılmasına bir üst sınır getirerek olasılıkları sınırlayan anlatım biçimleri:

fiil-sA + fiil-sA	en çok /en fazla / çok çok / olsa olsa /ancak / sade -sadece / yalnız -yalnızca
Gitsem gitsem iki defa giderim. Yapsa yapsa, o yapar.	En çok / en fazla / çok çok iki defa giderim. Ancak / sadece o yapar.

3. şahıs emir kiplerinde çekimli bir fiilin tekrarlı kullanımı + Kuvvetlendirme edatı (fiil-sIN DA / fiil-sInlAr DA)	en çok /en fazla / çok çok / olsa olsa /ancak / de ki /tut ki...
<i>Yaşasın yaşasın da yüz yıl yaşasın.</i>	<i>En çok / en fazla / çok çok/ de ki/ tut ki yüz yıl yaşasın.</i>

bilemedin / bilemediniz	haydi haydi	de ki
<i>Bu iş on günde, bilemediniz yirmi günde biter.</i>	<i>Bu iş on günde, haydi haydi yirmi günde biter.</i>	<i>Bu iş on günde, de ki yirmi günde biter.</i>

- Anlamı daraltma ifadesi veren yapılar:

olumlu fiil -MasInA + çekimli fiil	Olumsuz fiil + değil
çekimli fiil + olumlu fiil -MasInA	
<i>Çalışmasına çalıştı.</i> <i>Çalıştı çalışmasına.</i>	<i>Çalışmadı değil.</i>

- Eksiltili ifadelerin ortaya çıkması ve iki yapının da aynı anlam ve işlevde kullanılması:

isim-Dan + isim	isim-Dan + daha + isim
<i>iyiden iyi</i>	<i>iyiden daha iyi</i>
<i>senden güzel</i>	<i>senden daha güzel</i>

- Derin yapısı aynı olan yüzey yapıların bulunması, yazılı veya sözlü dilde bu yapıların birbirinin yerini alabileceğini, anlamın iletişim işlevinin aynı kalacağını bize gösterir:
Neden kaçıyoruz? → Kaçmamıza gerek yok ~ Kaçmayalım.

Neden korkuyoruz. → Korkmamıza gerek yok ~ Korkmayalım.

Sonuç

Bir dilde anlam ve işlev ayırıcı nitelikleri bulunmayan ses ve ekler birbirlerine tam olarak denk gelebilirler ancak kelime ve söz diziminde aynı anlam veya iletiyi aktaran farklı kelime ve yapılar arasında tam bir denklikten her zaman bahsetmek mümkün görünmüyor, özellikler eş zamanlı kullanımları arasında bu biçimler birbirleriyle tam örtüşmüyor denebilir. Bu sebeple söz diziminde denklik yerine, eş değerlik veya eş değerlilik⁷ terimini tercih etmek daha uygun görünüyor. Eş değerlik daha çok çeviribilim alanında ve sıklıkla kullanılan bir terimdir ve umumiyetle “*kaynak metnin kendi kültüründe uyandırdığı etkinin aynısının erek dile aktarıldığında erek kültürde de uyandırması ve okuyucuyu aynı derecede etkilemesi*” olarak tanımlanmaktadır.

Söz diziminde eş değerli yapıları tespit etmek denk ses, şekil ve kelimelerin tespitinden daha karmaşıktır. Dilin, söz dizimi üretmede imkanlarının sınırsızlığını göz önüne alarak, aynı anlamı veren, aktaran biçimlerin hepsine eş değerli yapılar olarak bakmak mümkün değildir. Biz bu çalışmada ancak bir kısmına işaret ettiğimiz örneklerden hareketle, söz diziminde eş değerli yapıların ortaya çıkış sebeplerini şöyle sıralayabiliriz:

- Yeni ifade biçimlerinin ortaya çıkması.
- Bir dilin tarihî gelişiminde ortaya çıkan lehçe ve şiveleri; sosyal coğrafyasına dayalı kültür dili, meslek dili gibi kullanımları; coğrafi yayılımına bağlı dialect, ağız, bölge dili gibi katmanlarının dilin iç ve dış yapısından kaynaklanan denk / eş değerli kullanım şekillerinin ortaya çıkmasına sebep olması; bu yapıların bazen birlikte varlıklarını sürdürmesi, bazen de birbirinin yerini alması.
- Eksiltili ve eksiltisiz ifade biçimlerinin birlikte kullanılması.
- Aynı anlama karşılık gelen deyim, selamlama, uğurlama, dua, beddua gibi kalıp sözlerin ortaya çıkması.
- Derin yapısı aynı olan yüzey yapıların bulunması.

Söz diziminde görülen eş değerli yapıların eş zamanlı ve art zamanlı incelemelerle ortaya konulması Türkçenin söz dizimindeki görünümünü bir bütün halinde tespit etme ve değerlendirme imkânı verecektir. Ayrıca hem Türkçenin lehçe ve şiveleri arasında yapılacak dil içi

⁷ **eş değerlilik (equivalence)**: Dil birimlerinin kendi aralarında gösterdikleri anlam ve görev aynılığı, eş değerliliği. Eş değerliliği, 1. Sözlükte eş değerlilik (*krş eş anlamlılık*) ve 2. Söz diziminde eş değerlilik (*krş. yüzey yapı*) olarak görmek gerekir. *krş. değer*. Karaağaç, a.e., s. 375

çevirilere hem de yabancı bir dilden Türkçeye veya Türkçeden bir yabancı dile çeviri alanına da katkı sağlayacaktır.

Kısaltmalar

AY	Altun Yaruk
c.	Cilt
D	Doğu
DLT	Dîvânu Lugâti't-Türk
ET	Eski Türkçe
GTS	Güncel Türkçe Sözlük
KB	Kutadgu Bilig
KT	Köl Tigin yazıtı
Ku.Ter.	Kur'an Tercümesi
Kuanşi	Kuanşi İm Pular
Mait.	Maitrisimit Nom Bitig
s.	Sayfa
S II	Saltuk-nâme II
S.	Sayı
T	Tonyukuk Yazıtı
TT, VII	Türkische Turfantexte VII
YZ	Yûsuf ve Zeliha

Kaynakça

- Ahmet, Zemiire (2009). Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'dan "Aç Bars" Öyküsü (Metin-Çeviri-Açıklamalar-Sözlük), YTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.
- Akalın, Şükrü Haluk (1988) Ebü'l-Hayr-ı Rûmî, Saltuk-nâme II, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara.
- Aksan, Doğan (1974). Eşanlamlılık Sorunu ve Türk Yazı Dilinin Eskiliğinin Saptanmasında Eşanlamlardan Yararlanma, Türkoloji Dergisi c.6, sayı 1, Ankara.
- Dilçin, Dehri (1946), Şeyyad Hamza, Yûsuf ve Zeliha, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Karaağaç, Günay (2013). Dilbilimi Terimleri Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayını, Ankara.
- Karadavut, Arda (2020). Eski Türkçede Sayılar: Yapısal ve Anlamsal Bir Yaklaşım, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara.
- Kaya, Ceval (1994). Uygurca Altun Yaruk, Giriş, Metin ve Dizin. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Öz Açık, Gülhan (2017). Dil Akrabalığı ve Altay Dillerinin Akrabalığı Araştırmaları Hakkında Bir Değerlendirme, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Rachmati, G. R. ve Eberhard, W. (1937). Türkische Turfan-Texte: VII. Akademie der Wissenschaften, in Kommission bei W. de Gruyter u. Company.
- Tekin, Şinasi (1980). Maitrisimit nom bitig: Die uigurische Übersetzung eines Werkes der buddhistischen Vaibhāṣika-Schule. Berliner Turfantexte IX. Berlin: Akademie Verlag.
- Ünlü, S. (2004). Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TIEM 235v/3-450r/7) Giriş-Metin-İnceleme-Analitik Dizin, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>.